

THE COINS OF THE POMERANIAN PRINCES FROM HISTORIC COLLECTIONS IN THE NATIONAL MUSEUM IN SZCZECIN

Thanks to substantial donations from their organisers, in January 2013 the National Museum in Szczecin bought 21 precious and rare coins of Pomeranian princes from the period spanning the 15th to the 17th century at auction in Berlin. These historic objects came from the Pomeranian collection of Professor Helmut Hahn. The numismatic objects included guilders and thalers of the last princes from the Griffin dynasty: Bogustaw X, Jan Fryderyk, Filip II, Filip Juliusz, Franciszek, Ulryk and Bogustaw XIV. Particularly precious, both from the historic and the artistic point of view, are: the guilder of Prince Bogustaw X of 1498/1499, the guilder of Prince Filip II in memory of the 1617 extension of the castle in Szczecin and the 1654 thaler in memory of the festive funeral of the last Pomeranian ruler – Bogustaw XIV.

GENOWEFA HOROSZKO

MONETY KSIĄŻĄT POMORSKICH Z HISTORYCZNYCH KOLEKCJI W MUZEUM NARODOWYM W SZCZECINIE

Od powołania w 1945 r. w Szczecinie polskiego muzeum, obecnie Muzeum Narodowego w Szczecinie, trwa proces ponownego gromadzenia i wzbogacania spuścizny artystycznej pomorskiego księżęcego rodu panującego. Numizmaty są częścią tej spuścizny i niezwykle cennym źródłem dokumentacyjnym, ponieważ na tych małych krążkach zakodowanych zostało wiele informacji odzwierciedlających konkretne wydarzenia polityczne, społeczne czy kulturowe.

Wponad trzydziestotysięcznych zbiorach numizmatycznych najbogatsza i najcenniejsza jest kolekcja monet pomorskich, eksponowana na stałej wystawie *Mennictwo zachodniopomorskie od XI do XIX wieku*. Kompletowanie zbioru pomeraników wiąże się jednak z dużymi trudnościami, gdyż monet księżęcych pojawia się coraz mniej, a te wysokiej klasy osiągają ceny daleko wykraczające poza możliwości finansowe muzealnego budżetu.

Jeszcze kilka miesięcy temu nabycie do zbiorów okazów ze słynnych kolekcji Poggego¹, Grabowa² czy Pilartza³ uchodziło za wręcz niewiarygodne. W styczniu 2013 r. roku nadarzyła się niepowtarzalna okazja zakupu tych rzadkich zabytków. Na licytację w Berlinie została wystawiona zwarta, zbierana przez dziesięciolecie kolekcja 382 nowożytnych monet księżęcych pomorskich, należąca do prof. Helmuta Hahna, niemieckiego lekarza i kolekcjonera.⁴ We wstępie do pięknie wydanego katalogu aukcyjnego przedstawiono dzieje jego kolekcji, powstałej na bazie kilku starych zbiorów pomorskich, m.in. Karola Fryderyka Poggego i Karola Ludwika Grabowa. Proweniencja szeregu imponujących talarów, guldenów i dukatów sięga początków XIX w., kiedy pomorskie monety zaczął gromadzić znakomity niemiecki znawca i kolekcjoner Karol Pogge. Dotarł on do monet wyjątkowo rzadkich oraz takich, w których istnienie wątpiono. Po śmierci Poggego zbiór został w 1903 r. wystawiony na licytację, a katalog aukcyjny do dzisiaj jest cytowanym dziełem. Karol Grabow swoją kolekcję pomorską z wieloma „białymi krukami” wystawił osobiście na licytację w 1930 r., a opracowany katalog w wielu przypadkach stanowi punkt wyjścia dla badań bardziej szczegółowych.

Muzeum Narodowe w Szczecinie otrzymało, dzięki usilnym staraniom, znaczną dotację z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego, w związku z czym mogło wziąć udział w aukcji. Plan zakładał zakup monet eksplozywnych i ważnych

dla historii pieniądza w regionie. Z góry, niestety, zrezygnowaliśmy z walki o monety wyjątkowo rzadkie, w tym dwie największe atrakcje kolekcji – 6 dukatów w złocie księcia Filipa II (1612–1618) i 10 dukatów w złocie księcia Franciszka (1618–1620), które od początku były poza finansowym zasięgiem Muzeum. Zostały sprzedane za około 150 tys. euro (z podatkiem), czyli za sumę niewiele mniejszą niż cały budżet zakupowy muzeum. Kilka innych dukatów oraz pięknych talarów i ich frakcji musieliśmy „odać” kolekcjonerom, ponieważ licytowano je bardzo wysoko. Niemniej udało się kupić 21 monet księżęcych pomorskich z okresu od XV do XVII w. o wyjątkowej wartości historycznej i artystycznej dla dziejów Pomorza Zachodniego i Szczecina. Wiele okazów jest niezwykle rzadkich, co zwielokrotnia ich wartość numizmatyczną. Niektóre od momentu odkrycia nie występowały na rynku numizmatycznym lub pojawiały się sporadycznie. Najcenniejszymi obiektami spośród zakupionych numizmatów są:

- gulden Bogustawa X z przetomu 1498 i 1499 r., pierwsza złota moneta na Pomorzu Zachodnim,
- gulden Filipa II z 1617 r. – na pamiątkę rozbudowy zamku w Szczecinie,
- podwójny talar Bogustawa XIV z 1635 r.,
- talar na pamiątkę uroczystego pogrzebu Bogustawa XIV z 1654 r.

Przez pryzmat nabytków, w tym w szczególności guldena Bogustawa X, póttalara Jana Fryderyka, okolicznościowych guldenów i talarów Filipa II, Filipa Juliusza, Bogustawa XIV, wyłania się obraz działalności mennicznej dworów księżęcych, starających się uczestniczyć, mimo ciężkiej sytuacji gospodarczej, w reformach monetarnych Rzeszy i dążyć do stworzenia nowożytnego państwa według wzorów zachodnioeuropejskich. Wśród pozyskanych numizmatów szereg monet upamiętnia śmierć władców i członków ich rodzin oraz inne ważne wydarzenia w księstwie.

Gulden księcia
Bogustawa X,
1498/1499
średnica 23,3 mm

Pöttlär księcia
Jana Fryderyka,
1594
średnica 37,5 mm

Talar księcia Filipa II
na pamiątkę
uspokoienia zamieszek
w Szczecinie, 1617
średnica 22,1 mm

Gulden księcia Filipa II
na pamiątkę rozbudowy
zamku w Szczecinie,
1617
średnica 21,4 mm

Podwójny talar księcia
Bogustawa XIV,
1635
średnica 42,8 mm

Talar na pamiątkę
uroczystego pogrzebu
księcia Bogustawa XIV,
1654
średnica 23,6 mm

Podwójny szeroki
talar na pamiątkę
śmierci
Filipa Juliusza, 1625
średnica 52,1 mm

Dukat na pamiątkę
uroczystego
pogrzebu księcia
Bogustawa XIV,
1654
średnica 47,2 mm

Warto przybliżyć, dla mocniejszego związania tych 21 srebrnych i złotych monet z historią, istotne wydarzenia dotyczące pieniądza w regionie, obecnie określanym Pomorzem Zachodnim, a w minionych wiekach wchodzącym w większości w skład Księstwa Pomorskiego (Ducatus Pomeraniae). Mimo wielokrotnych podziałów i zmian przynależności państwowej obszarem tym władali w okresie od XII do XVII w. książęta z dynastii Gryfitów. Sojusze, dynastyczne małżeństwa zapewniały utrzymanie odrębności i niezależności państwa, aż do bezpotomnej śmierci ostatniego władcy, Bogustawa XIV w 1637 r., co doprowadziło do upadku Księstwa i jego podziału między Szwecję i Brandenburgię.

Działalność menniczną rozpoczęli książęta pomorscy w 2. połowie XII w., na skutek braku dostatecznej liczby dotychczasowych monet obcych – dirhemów arabskich i denarów zachodnioeuropejskich. Pierwszą mennicę książęcą zorganizowano ok. 1170 r. w Kotobrzegu. Kolejne warsztaty powstały w Szczecinie, Kamieniu Pomorskim, Dyminie (Demmin) i Przęctawiu (Prenzlau). W XIV i XV w. przywilejami mennicznymi cieszyły się również miasta i biskupi kamieńscy. Istotne zmiany w tym zakresie zaszły za panowania księcia Bogustawa X, który w 1478 r. zjednoczył rozdrobnione państwo pomorskie, a w trosce o poprawę książęcych dochodów odebrał rozdane uprawnienia menniczne. Udało mu się stworzyć jednolity, możliwy do kontrolowania system monetarny, oparty na srebrze i złocie. Cesarski przywilej uprawniał do bicia, w bardzo ograniczonym zakresie, złotych guldenów i dużych sztuk srebrnych, tzw. bogustawów, podobnie jak czynili to elektorzy Rzeszy. Na przetomie lat 1498 i 1499 mennicę w Szczecinie opuścili pierwsze nieliczne guldeny, które dzisiaj stanowią wielką rzadkość. Ponad 500 lat później, dzięki wygranej licytacji w Berlinie, jeden z tych egzemplarzy trafił do zbiorów naszego muzeum.

Państwo pomorskie, niedługo po śmierci księcia Bogustawa X, ponownie zostało podzielone (1532) na część wschodnią – księstwo szczecińskie – i zachodnią – księstwo wotogoskie. Pomimo podziału władcy prowadzili wspólną politykę zewnętrzną, posiadali wspólną walutę, zachowali niezależnie od terytorium pełną tytulaturę i symbolikę. W mennictwie nastąpiła przerwa, trwająca przeszło pół wieku. Dopiero w 1580 r., za panowania księcia Jana Fryderyka, uruchomiono centralną mennicę w Szczecinie, w której bito pierwsze na Pomorzu Zachodnim talary i ich frakcje, umieszczając na nich wielki, dziewięciopłowy herb – symbol Pomorza Zachodniego i całej dynastii Gryfitów. O rzadkości półtalara księcia Jana Fryderyka (1594) pozyskanego do zbiorów muzeum świadczy fakt, iż wszystkie znane egzemplarze tej monety pochodzą z jednego stempla i mają na rewersie ślad po jego pęknięciu.

Pod koniec XVI w. książęta wotogoscy uruchomili mennicę w Wotogoszcy oraz we Franzburgu i od tego czasu datuje się osobne bicie monet w dwóch księstwach. W księstwie wotogoskim, począwszy od 1609 r., książę Filip Juliusz wprowadził do obiegu całą szereg nowych rodzajów monet, które były wybijane we Franzburgu. Z mennicy tej pochodzą wszystkie zakupione monety tego władcy: złoty gulden (1611), talar (1620), 1/16 talara (1622), 1/8 talara (1625) oraz podwójny talar wybity dla upamiętnienia śmierci księcia (1625).

W 1606 r. rozpoczął w księstwie szczecińskim panowanie Filip II, największy kolekcjoner i mecenas wśród pomorskich władców. Na zamku w Szczecinie zgromadził liczącą się kolekcję monet antycznych i europejskich z początku epoki nowożytnej oraz monet ze skarbów odkrywanych na Pomorzu Zachodnim. Według projektów księcia wykonano złote i srebrne monety okolicznościowe. Z licznej kolekcji guldenów muzeum nabyto w Berlinie dwa guldeny pamiątkowe – jeden wybity z okazji rozbudowy zamku w Szczecinie (1617), drugi w związku z powołaniem pod broń oddziałów wojskowych (1615). Z dużej zaś kolekcji talarów trafił do muzeum okaz na pamiątkę uspokojenia zamieszek w Szczecinie po podwyżce cen piwa (1617) oraz dwa

egzemplarze ortów (1/8 talara) wybitych dla upamiętnienia śmierci książęcego brata – Jerzego III (1617) i śmierci Filipa II (1618).

Panowanie następców Filipa II przypada na okres wojny trzydziestoletniej (1618–1648), która przyniosła wielkie zniszczenia i ruinę kraju. Obce wojska pustoszyły ziemię, powszechne psucie monet doprowadziło do wybuchu inflacji i utrzymującego się długotrwałego kryzysu monetarnego (tzw. okres Kipper und Wipper – waga i wybieranie cięższych monet). Cztery pomorskie mennice – w Szczecinie, Franzburgu, Dartowie i Koszalinie – produkowały monety zdawkowe o zanizonej wartości srebra, niezgodnie z obowiązującymi ordynacjami mennicznymi. Tylko nielicznie bite wysokie nominaty – talary i guldeny z okresu panowania Franciszka I – spełniały wymagania wynikające z rozporządzeń. Krótkie, dwuletnie rządy tego księcia szczecińskiego i jednocześnie biskupa kamieńskiego przypominają dwie pozyskane monety – pół i ćwierć talary, wybite przez Bogustawa XIV dla upamiętnienia śmierci Franciszka (1620). Inny nabyty do zbiorów egzemplarz – talar z 1622 r. – wybito dla upamiętnienia śmierci księcia Ulryka.

Wobec braku dziedziców panujących kolejno po sobie braci, pełnię władzy na Pomorzu Szczecińskim przejął po śmierci Franciszka I najmłodszy z nich – Bogustaw XIV. Bezpotomna śmierć w 1625 r. jego kuzyna, księcia wotogoskiego Filipa Juliusza, doprowadziła do zjednoczenia całego Pomorza Zachodniego przez Bogustawa XIV. Nie udało mu się zjednoczyć kraju w kwestiach walutowych. Niezależne stany ziemskie Wotogoszcy odrzuciły propozycje księcia i stosowały się do odmiennych rozporządzeń monetarnych Rzeszy. Trwająca wojna i okupacja Pomorza przez wojska cesarskie w 1627 r. dodatkowo nadweryżyły skarbiec książęcy. Talary, guldeny i dukaty bite masowo od 1628 r. nie miały już większego wpływu na gospodarkę kraju. Brak męskiego potomka w rodzie po śmierci Bogustawa XIV (1637) był przyczyną upadku księstwa, rządzonego przez ponad 500 lat przez dynastię Gryfitów. Na zjeździe w Szczecinie w 1653 r., zgodnie z wcześniejszymi zapisami, doszło do ostatecznego ustalenia granic na Pomorzu między Szwecją i Brandenburgią. Strony zobowiązały się również do urządzenia uroczystego pogrzebu ostatniemu władcy Pomorza Zachodniego oraz zmarłej w 1650 r. żonie Ulryka I – Jadwidze. Z tej okazji w 1654 r. wybito szereg monet pamiątkowych.

W kolekcji prof. Hahna ostatni Gryfita był licznie reprezentowany – zarówno przez monety srebrne, jak i złote. Spodziewając się dużego zainteresowania, szczególnie okazałymi i pięknie zachowanymi egzemplarzami, zależało nam na pozyskaniu chociaż dwóch z nich. Ostatecznie przywieźliśmy do Szczecina pięć monet z imieniem Bogustawa XIV: półtalara (1633) i podwójnego talara (1635) z czasów panowania władcy oraz dukata, talara i półtalara (1654), upamiętniających jego uroczysty pogrzeb.

W podsumowaniu warto podkreślić, że był to najbardziej spektakularny zakup w historii pozyskiwania zbiorów numizmatycznych w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Do muzeum trafiła istotna część licytowanej kolekcji, w tym monety naprawdę wyjątkowe, których do tej pory na rynku nie było i długo nie będzie. Wypada w tym miejscu podziękować organizatorom muzeum – Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Urzędowi Marszałkowskiemu Województwa Zachodniopomorskiego – za docenienie wagi wydarzenia i podjęcie szybkich decyzji finansowych, dzięki którym możliwe stało się tak wydatne wzbogacenie najcenniejszych zbiorów pomorskich.

Fot. Mieszko Pawtowski

PRZYPISY

¹ L. Hamburger, *Catalog. Sammlung des Herrn Commerzienrath C. F. Pogge in Greifswald. Münzen und Medaillen von Pommern, Russland, Polen, Dänemark, Schweden und Mecklenburg*, Frankfurt a. M. 1903.

² L. Grabow, *Sammlung Münzen und Medaillen von Pommern*, Rostock 1930.

³ H. Pilartz, *IV Auktion am 16/17 mai 1963. Münzen und Medaillen Antike: Mittelalter und Neuzeit*, Köln 1963.

⁴ F.R. Künker, *Die Münzen der Herzöge von Pommern – Die Sammlung Professor Helmut Hahn*, Berlin, Auktion 224 31. Januar 2013 in Berlin.